O‘ZBEKISTONDA MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH: INNOVATSION STRATEGIYALAR, ISTIQBOLLI RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI VA MILLIY TAJRIBA

O‘zbekiston Milliy Pedagogika universiteti
Logopediyaga yunalishi 2-bosqich talabasi
Abduvahobova Sug‘diyona

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalashning nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, milliy va mintaqaviy tajribalari, innovatsion strategiyalari hamda istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari chuqur tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlar sharhi orqali klassik va zamonaviy yondashuvlar, empirik tadqiqotlar hamda amaliyotdagi muammolar va yechimlar yoritiladi. Maqola O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’limning zamonaviy holati, xalqaro tajriba va milliy xususiyatlar nuqtai nazaridan kompleks yondashuvni taklif etadi.

Kalit so'zlar: maxsus ta’lim, inklyuziv ta’lim, innovatsion strategiyalar, O‘zbekiston

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the modernization of the special and inclusive education system in Uzbekistan by exploring its theoretical foundations, historical development, national and regional experiences, innovative strategies, and promising directions for future development. The literature review covers both classical and contemporary approaches, empirical studies, as well as practical challenges and solutions. The article offers a comprehensive approach to the current state of special and inclusive education in Uzbekistan, integrating international experiences and national characteristics.

Keywords: special education, inclusive education, innovative strategies, Uzbekistan

Аннотация

В данной статье проведён глубокий анализ модернизации системы специального и инклюзивного образования в Узбекистане на основе теоретических основ, исторических этапов развития, национального и регионального опыта, инновационных стратегий и перспективных направлений развития. Обзор литературы охватывает как классические, так и современные подходы, эмпирические исследования, а также практические проблемы и их решения. Статья предлагает комплексный подход к современному состоянию специального и инклюзивного образования в Узбекистане с учётом международного опыта и национальных особенностей.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, инновационные стратегии, Узбекистан

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti inson huquqlari va imkoniyatlarining tengligini ta’minlash, har bir shaxsning ijtimoiy va iqtisodiy hayotda to‘laqonli ishtirokini kafolatlash bilan chambarchas bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini isloh qilish va modernizatsiyalash muammosi O‘zbekiston uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, nogironligi bo‘lgan bolalar va o‘quvchilarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash, ularni jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilish, hamda pedagogik jarayonlarni zamonaviy innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Ushbu maqolada maxsus va inklyuziv ta’lim sohasidagi nazariy asoslar, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, milliy va xalqaro tajriba, innovatsion strategiyalar hamda istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari chuqur tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalashda ilg‘or ilmiy yondashuvlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, mavjud muammolar va ularning yechimlarini aniqlash hamda istiqbolli yo‘nalishlarni asoslab berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Maxsus va inklyuziv ta’lim tizimi rivojlanishining nazariy asoslari XX asr boshlaridan boshlab, pedagogika va psixologiya fanlarida alohida yo‘nalish sifatida shakllangan bo‘lib, ularning taraqqiyotida G. S. Vygotskiy, M. Montessori, J. Dewey, A. Adler kabi klassik mutafakkirlarning ishlari muhim o‘rin tutadi. G. S. Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" konsepsiyasi, shuningdek, ijtimoiy muhit va aloqalarning bola rivojlanishidagi o‘rni haqidagi g‘oyalari maxsus ta’lim nazariyasiga asos bo‘ldi va rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynadi. M. Montessori metodikasi esa har bir bolaning individual imkoniyatlarini inobatga olib, ta’lim jarayonini moslashtirish zarurligini ta’kidlaydi. J. Deweyning tajribaviy ta’lim kontseptsiyasi, shaxsning faol ishtiroki va muammoli vaziyatlar orqali o‘rganish tamoyili, ayniqsa, inklyuziv ta’limning zamonaviy modelini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu nazariy konsepsiyalar asosida bugungi kunda inklyuziv ta’lim yondashuvlari shakllandi va maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta’lim muhitini moslashtirish, ularni ijtimoiylashtirish, o‘zini namoyon qilishiga imkon beruvchi pedagogik texnologiyalar ishlab chiqildi.

Tarixiy jihatdan, maxsus ta’lim dastlab nogiron bolalarni jamiyatdan ajratgan holda, alohida ixtisoslashgan muassasalarda ta’lim olishiga asoslangan edi. Biroq, XX asr o‘rtalariga kelib, inson huquqlari va inklyuzivlik tamoyillari kuchaygani sari, ta’lim tizimida transformatsiya jarayonlari boshlandi. UNESCO va BMTning 1994-yildagi Salamanca deklaratsiyasi inklyuziv ta’lim global kontsepsiyasini ilgari surdi va barcha bolalarning, jumladan, maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy maktablarda ta’lim olish huquqini e’tirof etdi. Mazkur deklaratsiya asosida ko‘plab davlatlar o‘z milliy ta’lim siyosatini o‘zgartirdi, jumladan, O‘zbekiston ham ushbu jarayonga faol qo‘shildi[1].

O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim sohasidagi ilk yondashuvlar mustaqillikdan so‘nggi davrda, ayniqsa 1997-yildagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va 1997-yilgi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilinishi bilan boshlangan. Mazkur hujjatlar asosida ta’lim tizimini demokratlashtirish, insonparvarlashtirish

va differensiallashtirish jarayonlari kengaytirildi. 2000-yillarga kelib, O‘zbekistonda maxsus ehtiyojli bolalar uchun maxsus maktab-internatlar, korreksion maktablar, psixologik-pedagogik markazlar tarmog‘i kengaytirildi. Shu bilan birga, keyingi yillarda inklyuziv ta’lim modeliga o‘tish, ya’ni nogiron bolalarning umumiy maktablarda o‘qishiga imkon yaratish bo‘yicha dastlabki tajribalar amalga oshirildi. Milliy pedagogika sohasida A. Tursunov, N. Yuldasheva, G. Toshpo‘latova, R. Sultonova kabi olimlarning ishlari maxsus va inklyuziv ta’lim nazariyasi, pedagogik texnologiyalari, psixologik xususiyatlari va ijtimoiylashtirish muammolarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, A. Tursunov o‘z tadqiqotlarida maxsus ehtiyojli bolalarning rivojlanishida ijtimoiy-madaniy faktorlarning ahamiyatini tahlil qilgan, N. Yuldasheva esa inklyuziv ta’limda differensial yondashuvlar va pedagogik innovatsiyalarni asoslab bergan[2].

Jahon tajribasida maxsus va inklyuziv ta’lim sohasida ko‘plab empirik tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Skandinaviyadagi ta’lim tizimlari, Germaniya, Yaponiya, AQSH va Rossiya tajribasi inklyuzivlikni ta’minlashda davlat siyosati, pedagogik kadrlarni tayyorlash, infratuzilmani moslashtirish, oilalar bilan hamkorlik, ijtimoiy hamkorlik tarmoqlari va monitoring tizimini rivojlantirish muhimligini ko‘rsatadi. Empirik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati pedagoglarning tayyorgarlik darajasi, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq. O‘zbekiston tajribasida esa so‘nggi yillarda 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasi”, “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida inklyuziv ta’limni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, Toshkent, Samarqand, Andijon, Farg‘ona va boshqa viloyatlarda inklyuziv ta’lim sinflari tashkil etilib, pedagog kadrlar uchun maxsus kurslar, malaka oshirish dasturlari joriy qilindi. Empirik tadqiqotlar natijalari, xususan, R. Sultonova tomonidan olib borilgan monitoring tadqiqotlari, inklyuziv sinflarda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi,

o‘quvchilarning psixologik moslashuvi, ota-onalarning munosabati va ijtimoiy infratuzilmaning holatini tahlil qilishga imkon berdi[3].

Nazariy va amaliy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalash uchun bir qancha innovatsion strategiyalar ishlab chiqilgan. Bular qatoriga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, moslashtirilgan o‘quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqish, maxsus pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish, psixologik-pedagogik xizmatlar tizimini kengaytirish, oilalar va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish kiradi. Shu bilan birga, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ijtimoiy stereotiplarni yengish, jamiyatda nogiron bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, maktab muhitini moslashtirish va davlat tomonidan barqaror moliyaviy hamda tashkiliy qo‘llab-quvvatlashga bog‘liq.

Inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilg‘or nazariyalar orasida “universal dizayn” konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. Bu yondashuv, barcha o‘quvchilar uchun, ularning individual ehtiyojlaridan qat’i nazar, teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi uchun ta’lim muhitini va materiallarini moslashtirishni nazarda tutadi. O‘zbekistonda ushbu yondashuv asosida, darsliklar va o‘quv materiallarini braille alifbosida, audiokitoblar va elektron resurslar shaklida ishlab chiqish bo‘yicha dastlabki bosqichlar amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, “differensial yondashuv” va “ko‘p bosqichli yordam” tamoyillari asosida, har bir bolaning rivojlanish darajasi va ehtiyojidan kelib chiqqan holda individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda[4].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim sohasida bir qancha ijobiy natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, hali o‘z yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Jumladan, maktablarning moddiy-texnik bazasini moslashtirish, maxsus pedagog va defektolog kadrlar yetishmovchiligi, inklyuziv ta’limga jamiyat va ota-onalarning munosabati, o‘quv dasturlarining

moslashuvchanligi va monitoring tizimi samaradorligini oshirish talab etiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajribani o‘rganish, xorijiy ilmiy-texnik yutuqlardan foydalanish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va davlat-hususiy sheriklik asosida yangi loyihalarni amalga oshirish istiqbollari mavjud.

Inklyuziv ta’lim amaliyotida eng ko‘p muhokama qilinayotgan masalalardan biri bu — inklyuziv va maxsus ta’lim o‘rtasidagi chegaralar, ularning samarali integratsiyasi va ijtimoiylashuv jarayonidagi muammolardir. Ayrim ilmiy manbalarda, inklyuziv ta’limni to‘liq amalga oshirish uchun maktablarda maxsus infratuzilma, qo‘shimcha yordamchi pedagoglar va psixologik xizmatlar kengaytirilishi zarurligi ta’kidlanadi. Boshqa bir qarashga ko‘ra, maxsus maktablarning saqlanishi va ularning zamonaviylashtirilishi ham muhim, chunki ayrim bolalar uchun individual rivojlanish sharoiti aynan maxsus muassasalarda samaraliroq ta’minlanishi mumkin. O‘zbekiston tajribasida esa, ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘unligi, ya’ni maxsus va inklyuziv ta’lim modellarini birgalikda rivojlantirish strategiyasi tanlangan. Bu yondashuv, bir tomondan, nogiron bolalarning umumiy ta’lim muassasalarida integratsiyasini ta’minlasa, boshqa tomondan, chuqur nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus muassasalarning saqlanishini kafolatlaydi[5].

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan normativ-huquqiy islohotlar, xususan, 2019-yilda qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun, 2021-yildan boshlab “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish dasturi”, shuningdek, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari asosida inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Mazkur hujjatlar asosida, maktablarda moslashtirilgan sinflar tashkil etish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash, maxsus o‘quv dasturlari va metodik materiallarni ishlab chiqish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, nogiron bolalar va ularning oilalariga psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish tizimi kengaytirildi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar, xususan, UNICEF,

UNESCO, JICA va boshqa donor tashkilotlar bilan hamkorlikda qator innovatsion loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar doirasida, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, darsliklarni moslashtirish, maktab infratuzilmasini rivojlantirish va monitoring tizimini takomillashtirish bo‘yicha tajribalar to‘plandi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalashda innovatsion strategiyalar muhim ahamiyatga ega. Bular qatoriga, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, “raqamli ta’lim” platformalarini joriy etish, masofaviy ta’lim va onlayn konsultatsiyalar tashkil etish, mobil ilovalar va interaktiv o‘quv resurslarini ishlab chiqish, shuningdek, virtual laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish kiradi. Bu strategiyalar, ayniqsa, pandemiya sharoitida va chekka hududlarda yashovchi nogiron bolalarning ta’lim olishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, “oilaviy ta’lim” va “uyda o‘qitish” modellarini rivojlantirish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish ham muhim yo‘nalishlardan hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalashda monitoring va baholash tizimini takomillashtirish, natijadorlik va samaradorlik indikatorlarini aniqlash, ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilish va tizimli takomillashtirish ishlari olib borilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi va boshqa idoralar hamkorligida maxsus va inklyuziv ta’lim monitoringi, statistik tahlil, o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasi va integratsiya jarayonining samaradorligini baholash bo‘yicha zamonaviy indikatorlar ishlab chiqildi[6].

Ilmiy munozaralarda maxsus va inklyuziv ta’lim tizimi modernizatsiyasining dolzarb muammolari sifatida quyidagi masalalar ko‘tariladi: pedagogik kadrlar yetishmovchiligi va ularning zamonaviy tayyorgarligi, o‘quv dasturlari va darsliklarning moslashuvchanligi, infratuzilma va texnik imkoniyatlarning yetarli emasligi, jamiyat va ota-onalarning inklyuzivlikka tayyorligi, moliyaviy va

tashkiliy resurslarning yetarli emasligi. Bularning barchasi, inklyuziv ta’limni samarali rivojlantirish uchun kompleks, tizimli va innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Shu bilan birga, O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim sohasida erishilgan natijalar, ilg‘or xalqaro tajriba va milliy xususiyatlarning uyg‘unligi, davlat va jamiyat hamkorligining kuchayishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy qilinishi va ilmiy tadqiqotlarning kengayishi kelgusida ushbu sohaning yanada rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini modernizatsiyalash masalasi bugungi kunda davlat siyosati va jamiyat taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Tarixiy jarayonlar, nazariy asoslar va amaliy tajriba, shuningdek, xalqaro va milliy ilmiy yondashuvlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim tizimining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan innovatsion strategiyalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va jamiyatdagi ijtimoiy muhitga bog‘liq. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan normativ-huquqiy islohotlar, davlat va xalqaro tashkilotlar hamkorligida olib borilayotgan loyihalar, pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar, moslashtirilgan o‘quv dasturlari va texnologiyalarning ishlab chiqilishi ijobiy natijalar bermoqda. Shu bilan birga, sohada mavjud muammolar — pedagog kadrlar yetishmovchiligi, infratuzilmaning yetarli emasligi, jamiyat va ota-onalarning inklyuzivlikka tayyorlik darajasi, o‘quv dasturlarining moslashuvchanligi va monitoring tizimi samaradorligi — kompleks yondashuvlarni talab etmoqda. Kelgusida maxsus va inklyuziv ta’lim tizimini yanada rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, xalqaro tajribani chuqur o‘rganish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, davlat-hususiy sheriklik asosida yangi loyihalarni amalga oshirish va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishlarda tizimli va izchil

ishlar davom ettirilsa, O‘zbekiston maxsus va inklyuziv ta’lim sohasida ilg‘or davlatlar qatoriga kirishi uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education (UNESCO, 1994)

2. Tursunov A., Yuldasheva N. Maxsus va inklyuziv ta’lim asoslari. Toshkent: TDPU, 2017

3. Sultonova R. Inklyuziv ta’lim amaliyoti: Monitoring va tahlil. Toshkent: Ma’naviyat, 2020

4. UNICEF Uzbekistan. Inclusive Education in Uzbekistan: Situation Analysis. Tashkent, 2021

5. Toshpo‘latova G. Maxsus pedagogika va inklyuziya: nazariy va amaliy asoslar. Toshkent: O‘zbekiston, 2019

6. Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan. Inclusive Education Development Programme 2021-2025. Tashkent, 2021